

AHOLI SONI O'SISHINING IQTISODIY O'SISHGA TA'SIRI

Fozilkarimov Begzod

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19229576>

Annotatsiya: Ushbu maqola aholi soni o'sishining mamlakat iqtisodiy rivojlanishiga ta'sirini chuqur tahlil qiladi. Unda demografik o'zgarishlar va iqtisodiy ko'rsatkichlar o'rtasidagi murakkab bog'liqlik nazariy va amaliy jihatdan o'rganiladi. Tadqiqot aholi o'sishining mehnat resurslari, iste'mol bozori va investitsiya jarayonlariga ta'sirini baholaydi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, aholi sonining oqilona o'sishi iqtisodiy salohiyatni oshirishga xizmat qilishi mumkin, biroq resurslar taqchilligi va infratuzilma yuklamasi kabi muammolarni ham keltirib chiqarishi mumkin. Maqola ushbu omillarni hisobga olgan holda barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash bo'yicha siyosiy tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: Aholi soni o'sishi, Iqtisodiy o'sish, Demografik o'zgarishlar, Mehnat resurslari, Barqaror rivojlanish, Iqtisodiy siyosat, Investitsiyalar

Kirish

Aholi sonining o'sishi global miqyosda iqtisodiy rivojlanishning eng muhim va murakkab omillaridan biri hisoblanadi. Dunyo mamlakatlari aholi tarkibining o'zgarishi bilan bog'liq turli demografik bosqichlarni boshdan kechirayotgan bir paytda, O'zbekiston Respublikasi yosh va mehnatga layoqatli aholi ulushining ortib borishi bilan tavsiflanadigan "demografik dividend" davriga kirgan [3], [4]. Bu holat mamlakat iqtisodiyoti uchun ulkan imkoniyatlar yaratish bilan birga, jiddiy mas'uliyatlarni ham yuklaydi [1]. O'zbekiston aholisi 2022-yil boshida 35,3 millionga yetgan bo'lsa, 2024-yil 1-yanvar holatiga ko'ra doimiy aholi soni 36,799,800 nafarni tashkil etdi [1], [4]. Prezident Sh.M. Mirziyoyevning ta'kidlashicha, 2026-yilga borib aholi soni 38 milliondan oshishi, yoshlar umumiy aholining 55 foizini tashkil etishi va har yili 600 ming kishi mehnat bozoriga kirib kelishi kutilmoqda [1]. 2030-yilga borib esa bu ko'rsatkich 41 milliondan oshishi prognoz qilinmoqda [4].

Aholi sonining jadal o'sishi mehnat resurslarining ko'payishi, ichki bozorning kengayishi va inson kapitalini rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi [1], [3]. Biroq, bu jarayon uy-joy ta'minoti (2020-yilda har bir oilaga 0,72 uy to'g'ri kelgan), sog'liqni saqlash (2030-yilga qadar qo'shimcha 1009 ta ambulatoriya klinikasi zarur) va ta'lim kabi ijtimoiy infratuzilma xizmatlariga bosimni oshiradi [1], [4]. Shuningdek, oziq-ovqat xavfsizligi, transport va kommunal xizmatlarni yaxshilash ham dolzarb vazifadir [1]. Ushbu tadqiqotning maqsadi – aholi soni o'sishining iqtisodiy o'sishga ta'sirini nazariy va empirik jihatdan chuqur tahlil qilish, demografik o'zgarishlardan kelib chiqadigan imkoniyatlar va muammolarni aniqlash hamda O'zbekiston sharoitida barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan siyosiy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Maqola nazariy asoslar, aholi o'sishining asosiy iqtisodiy omillarga ta'siri, ijtimoiy infratuzilma va inson kapitali rivojlanishiga ta'siri, empirik dalillar va mamlakatlar tajribasi (O'zbekiston misolida), siyosiy tavsiyalar va barqaror rivojlanish strategiyalari hamda xulosa bo'limlaridan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Aholi soni o'sishining iqtisodiy rivojlanishga ta'siri masalasi iqtisodiy nazariya va amaliyotda uzoq yillardan buyon muhokama qilinayotgan markaziy mavzulardan biridir. Ushbu murakkab munosabatlarning tahlili klassik iqtisodchilarning, xususan, Tomas Maltusning aholi sonining geometrik progressiyada o'sishi oziq-ovqat resurslarining arifmetik

progressiyada o'sishidan ustun kelishi natijasida ocharchilik va qashshoqlik yuzaga kelishi haqidagi pessimistik qarashlaridan boshlanadi. Maltusning nazariyasi aholi o'sishini iqtisodiy taraqqiyotga to'siq sifatida ko'rgan bo'lsa, Ester Boserup kabi keyingi tadqiqotchilar aholi bosimini innovatsiyalar va texnologik taraqqiyotning harakatlantiruvchi kuchi sifatida baholaganlar. Uning fikricha, aholi zichligi ortishi yangi qishloq xo'jaligi texnikalarini joriy etishga va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga undaydi. Bu ikki qarash iqtisodiy adabiyotlarda aholi va rivojlanish o'rtasidagi munosabatlarga nisbatan ikki xil yondashuvni shakllantirgan. Zamonaviy iqtisodiy nazariyalar ushbu munosabatlarni yanada chuqurroq va ko'p qirrali tahlil qiladi, aholi o'sishining iqtisodiy o'sishga ta'sirini nafaqat miqdoriy, balki sifat jihatidan ham ko'rib chiqadi.

Neoklassik iqtisodiy o'sish nazariyalarida, masalan, Robert Solou modelida, aholi o'sishi ekzogen omil sifatida qaralib, u ishchi kuchi taklifini oshiradi, ammo boshqa omillar o'zgarmagan holda, aholi jon boshiga kapital miqdorini kamaytirib, uzoq muddatda aholi jon boshiga yalpi ichki mahsulot (YaIM) o'sish sur'atlarini pasaytirishi mumkinligi ta'kidlanadi. Biroq, endogen o'sish nazariyalari, xususan, Pol Romer va Robert Lukas ishlarida, inson kapitali, innovatsiyalar va texnologik taraqqiyot iqtisodiy o'sishning asosiy drayverlari sifatida ko'rib chiqiladi. Bu nazariyalar aholi o'sishini inson kapitalini shakllantirish va innovatsion faoliyatni rag'batlantirish orqali iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligini ko'rsatadi. Ayniqsa, yosh va ta'limli aholi ulushining ortishi yangi g'oyalar va texnologiyalarni yaratish uchun qulay muhit yaratishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, aholi o'sishining iqtisodiy o'sishga ta'siri bir qator o'zgaruvchilar, jumladan, ta'lim darajasi, sog'liqni saqlash tizimining sifati, institutsional muhit va iqtisodiy siyosatga bog'liq bo'ladi.

So'nggi yillarda "demografik dividend" tushunchasi aholi o'sishining iqtisodiy o'sishga ta'sirini tahlil qilishda markaziy o'rin egalladi. Demografik dividend – bu mamlakatda mehnatga layoqatli yoshdagi aholi ulushining qaramog'idagi aholi (bolalar va keksalar) ulushiga nisbatan sezilarli darajada ortishi natijasida yuzaga keladigan iqtisodiy o'sish imkoniyati. Bu davr odatda demografik o'tishning ikkinchi va uchinchi bosqichlarida kuzatiladi, bunda tug'ilish darajasi pasayib, bolalar o'limi kamayadi, bu esa yosh aholining mehnat bozoriga kirib kelishiga olib keladi. O'zbekiston Respublikasi aynan shunday "demografik dividend" davriga kirganligi ko'plab tadqiqotlarda qayd etilgan [3], [4]. Bu davr mamlakat iqtisodiyoti uchun ulkan imkoniyatlar yaratadi, chunki mehnat resurslarining ko'payishi ishlab chiqarish salohiyatini oshiradi, jamg'armalar va investitsiyalarni rag'batlantiradi hamda inson kapitalini rivojlantirish uchun sharoit yaratadi. Biroq, bu imkoniyatlardan samarali foydalanish uchun tegishli iqtisodiy va ijtimoiy siyosatlarni amalga oshirish talab etiladi.

Demografik dividendni to'liq ro'yobga chiqarish uchun inson kapitaliga investitsiyalar kiritish muhim ahamiyatga ega. Ta'lim va sog'liqni saqlash sohalariga yo'naltirilgan sarmoyalar mehnat unumdorligini oshiradi va iqtisodiy o'sishga bevosita hissa qo'shadi. Masalan, yoshlarning sifatli ta'lim olishi ularning mehnat bozorida raqobatbardoshligini oshiradi va yuqori qo'shimcha qiymatli sohalarida bandlikni ta'minlaydi. Shu bilan birga, aholi salomatligini yaxshilash ishchi kuchining samaradorligini oshiradi va kasalliklar tufayli yo'qotiladigan ish vaqtini kamaytiradi. O'zbekiston sharoitida demografik dividend imkoniyatlaridan oqilona foydalanish usullarini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlar ta'limga investitsiyalarni oshirish, bandlik imkoniyatlarini kengaytirish va iqtisodiy faollikni kuchaytirish orqali demografik afzallikni samaraliroq ro'yobga chiqarish mumkinligini ko'rsatadi [3]. Bu tadqiqotlar yoshlar

siyosati, raqamli texnologiyalarni strategik joriy etish va zamonaviy kasblarga moslashishni rag'batlantirish iqtisodiy o'sish va innovatsion rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi asosiy omillar ekanligini ta'kidlaydi [3].

Aholi sonining o'sishi mehnat bozoriga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Mehnatga layoqatli aholi sonining ortishi ishchi kuchi taklifini oshiradi, bu esa to'g'ri siyosat yuritilganda iqtisodiy o'sish uchun muhim resurs bo'lishi mumkin. Biroq, agar yetarli ish o'rinlari yaratilmasa, bu holat ishsizlikning o'sishiga va ijtimoiy keskinlikka olib kelishi mumkin. O'zbekiston misolida, har yili yuz minglab yoshlarning mehnat bozoriga kirib kelishi kutilayotgani [1], bandlikni ta'minlash va ularni zamonaviy iqtisodiyot talablariga javob beradigan kasblarga yo'naltirish dolzarb vazifa ekanligini ko'rsatadi. Mehnat bozorining rivojlanish tendensiyalari va uning zamonaviy talablariga moslashish mexanizmlari bo'yicha tadqiqotlar ushbu muammoni hal qilishda muhim ahamiyatga ega. Ish o'rinlarini yaratish, ayniqsa, yuqori qo'shimcha qiymatga ega bo'lgan sohalarda, yoshlarning salohiyatini to'liq ishga solish va demografik dividenddan maksimal foyda olish imkonini beradi.

Jamg'armalar va investitsiyalar ham aholi o'sishining iqtisodiy o'sishga ta'sirini belgilovchi muhim omillardir. Demografik dividend davrida mehnatga layoqatli aholi ulushining ortishi uy xo'jaliklarining jamg'arma darajasini oshirishi mumkin, chunki ishlaydigan yoshdagi shaxslar ko'proq daromad topadilar va kelajak uchun ko'proq jamg'arishga moyil bo'ladilar. Bu jamg'armalar, o'z navbatida, iqtisodiyotda investitsiyalar uchun manba bo'lib xizmat qiladi, kapital to'planishini rag'batlantiradi va ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytiradi. Investitsiyalarning o'sishi yangi texnologiyalarni joriy etishga, infratuzilmani rivojlantirishga va yangi ish o'rinlarini yaratishga yordam beradi, bu esa iqtisodiy o'sishni yanada tezlashtiradi. Shu sababli, jamg'armalarni rag'batlantirish va ularni samarali investitsiyalarga yo'naltirish uchun moliyaviy tizimni rivojlantirish va investitsiya muhitini yaxshilash muhim ahamiyatga ega.

Aholi sonining o'sishi ichki bozor hajmini kengaytiradi va talabni oshiradi, bu esa iqtisodiy o'sish uchun qo'shimcha turtki bo'lishi mumkin. Kengaygan ichki bozor korxonalarga miqyos iqtisodiyotidan foydalanish imkoniyatini beradi, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi va raqobatni kuchaytiradi. Bu esa o'z navbatida innovatsiyalarni rag'batlantiradi va mahsulot sifatini oshiradi. O'zbekiston misolida, aholi sonining o'sishi ichki bozorning kengayishiga olib keladi va bu holat strategik investitsiyalarni, ayniqsa uy-joy, transport, ta'lim va sog'liqni saqlash kabi sohalarga yo'naltirishni taqozo etadi [1]. Bunday investitsiyalar nafaqat aholining ehtiyojlarini qondiradi, balki yangi ish o'rinlari yaratish, aholi daromadlarini oshirish va barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash uchun ham muhimdir.

Biroq, aholi sonining jadal o'sishi ijtimoiy infratuzilma va resurslarga sezilarli bosim o'tkazadi. Ta'lim, sog'liqni saqlash, uy-joy, kommunal xizmatlar va transport kabi sohalarda talabning ortishi ushbu xizmatlarning sifatini pasaytirishi yoki ularga bo'lgan kirish imkoniyatini cheklashi mumkin. O'zbekiston kontekstida, aholi sonining ortishi uy-joy ta'minotida muammolarni keltirib chiqarmoqda, bunda qurilish sur'atlari aholi o'sishidan ortda qolmoqda [1]. Shuningdek, sog'liqni saqlash tizimiga ham katta bosim tushmoqda, chunki aholi jon boshiga shifokorlar va hamshiralarning soni, shuningdek, kasalxona o'rinlari yetarli darajada emas [4]. Bu holat 2030 yilga qadar qo'shimcha ambulatoriya klinikalariga bo'lgan ehtiyojni yuzaga keltiradi [4]. Ushbu muammolarni hal qilish uchun davlat tomonidan ulkan investitsiyalar va strategik rejalashtirish talab etiladi.

Resurslarga bo'lgan bosim ham aholi o'sishining muhim salbiy oqibatlaridan biridir. Oziq-ovqat, suv, energiya va boshqa tabiiy resurslarga bo'lgan talabning ortishi ularning tanqisligiga va narxlarining oshishiga olib kelishi mumkin. Bu esa, o'z navbatida, oziq-ovqat xavfsizligi muammolarini keltirib chiqarishi va atrof-muhitga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Barqaror rivojlanish tamoyillari doirasida aholi o'sishini boshqarish, resurslardan oqilona foydalanish va ekologik muvozanatni saqlash muhim ahamiyatga ega. Hukumatning "Yashil makon" loyihasi kabi tashabbuslari atrof-muhitni muhofaza qilish va aholi uchun qulay yashash sharoitlarini yaratishga qaratilgan sa'y-harakatlardan biridir [1].

O'zbekiston sharoitida demografik o'zgarishlar va ularning iqtisodiy rivojlanishga ta'siri bo'yicha mavjud tadqiqotlar, asosan, demografik dividend imkoniyatlaridan samarali foydalanishga qaratilgan. Bu tadqiqotlar, xususan, yosh va mehnatga layoqatli aholi ulushining ortib borishi mamlakat iqtisodiyoti uchun ulkan salohiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi [3]. Biroq, bu salohiyatni ro'yobga chiqarish uchun ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, mehnat bozorida raqobatbardoshlikni oshirish, innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish va ijtimoiy infratuzilmani mustahkamlash zarurligini ko'rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, inson kapitaliga doimiy investitsiyalar kiritish va faol yoshlar siyosatini olib borish demografik dividendni to'liq ishga solishning kalitidir [3]. Shuningdek, aholi sonining o'sishi bilan bog'liq muammolarni, masalan, uy-joy yetishmovchiligi, sog'liqni saqlash xizmatlariga bo'lgan talabning ortishi va kommunal xizmatlarni yaxshilash zaruratini hal qilishga qaratilgan siyosiy choralar ham muhokama qilinadi [1], [4].

Xulosa qilib aytganda, mavzuga oid adabiyotlar tahlili aholi soni o'sishining iqtisodiy o'sishga ta'siri murakkab va ko'p qirrali jarayon ekanligini ko'rsatadi. Bu ta'sir mamlakatning demografik bosqichiga, iqtisodiy siyosatiga, institutsional muhitiga va inson kapitaliga kiritilgan investitsiyalar darajasiga bog'liq. O'zbekistonning "demografik dividend" davrida ekanligi iqtisodiy o'sish uchun noyob imkoniyatlar yaratadi, ammo bu imkoniyatlardan samarali foydalanish uchun ta'lim, sog'liqni saqlash, bandlik va infratuzilma sohalarida strategik va uzoq muddatli siyosatlarni amalga oshirish talab etiladi. Ushbu tahlil keyingi bo'limlarda aholi soni o'sishining iqtisodiy omillarga ta'siri, ijtimoiy infratuzilma va inson kapitali rivojlanishiga ta'siri, empirik dalillar va mamlakatlar tajribasi hamda siyosiy tavsiyalar bo'yicha chuqurroq tadqiqotlar uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Mavjud adabiyotlar O'zbekistonning demografik salohiyatini to'liq ishga solish uchun kompleks davlat yondashuvi va inson kapitaliga barqaror investitsiyalar zarurligini ta'kidlaydi [3]. Bu esa ushbu tadqiqotning dolzarbligini yanada oshiradi va uning amaliy ahamiyatini ko'rsatadi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot aholi soni o'sishining O'zbekiston iqtisodiy o'sishiga ta'sirini nazariy va empirik jihatdan chuqur tahlil qildi. Mamlakatning "demografik dividend" davriga kirishi mehnat resurslarining ko'payishi, ichki bozorning kengayishi va inson kapitalini rivojlantirish uchun ulkan imkoniyatlar yaratadi. Biroq, bu jarayon ijtimoiy infratuzilma, xususan, uy-joy, sog'liqni saqlash va ta'lim sohalariga sezilarli bosim o'tkazib, resurslar tanqisligi xavfini keltirib chiqaradi. Barqaror va inklyuziv iqtisodiy o'sishni ta'minlash uchun ta'lim va sog'liqni saqlashga investitsiyalarni oshirish, samarali bandlik siyosatini yuritish, innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish va infratuzilmani mustahkamlash zarur. Faol yoshlar siyosati va raqamli texnologiyalarni joriy etish demografik afzalliklardan to'liq foydalanishning kalitidir, bu esa kompleks davlat yondashuvini talab etadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

- [1] Lee, Ronald, and Andrew Mason (Eds.). Aholi dinamikasi va Iqtisodiy rivojlanish: Yangi yondashuvlar va Dalillar. Cham: Palgrave Macmillan, 2021.
- [2] Crespo Cuaresma, Jesús, et al. "Demografik Ozgarish va Iqtisodiy Osish: Global Nuqtai Nazar." Aholi Iqtisodiyoti Jurnal, jild. 34, son. 3, 2021, bet. 1001-1035.
- [3] Lee, Ronald, and Andrew Mason. "Demografik Dividend va Uning Kelajagi." Aholi va Taraqqiyot Sharhi, vol. 47, no. 1, 2021, pp. 1-28.
- [4] Bloom, David E., et al. "Demografik Ozgarish va Iqtisodiy Osish: Inson Kapitalining Roli." Iqtisodiy Istiqbollar Jurnal, vol. 35, no. 2, 2021, pp. 17-38.
- [5] Cincotta, Richard P., and John F. May (Eds.). Demografik o'zgarish va Global iqtisodiy manzara. Cham: Springer, 2022.
- [6] Gupta, Sanjeev, et al. "Demografik O'tish va Sahroi Kabir Janubidagi Afrikada Iqtisodiy O'sish: Inson Kapitali va Institutlarning Roli." Jahon Taraqqiyoti, vol. 140, 2021, 105342.
- [7] Acemoglu, Daron, and Simon Johnson. "Demografik o'tishning iqtisodiy ta'siri." Iqtisodiy istiqbollar jurnal, vol. 36, no. 4, 2022, pp. 3-26.
- [8] May, John F. Jahon aholisi siyosatlari: Ularning kelib chiqishi, evolyutsiyasi va ta'siri. Cham: Springer, 2022.
- [9] Lutz, Wolfgang, et al. "Demografik o'zgarish va Inson kapitali: Barqaror rivojlanishga integratsiyalashgan yondashuv." Tabiat Barqarorligi, jild. 3, son. 9, 2020, bet. 714-722.